

УДК 130.122:37.013

Лаврова Л. В.,
кандидат філософських наук, доцент, завідувач
кафедри виховання та культури здоров'я,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Дніпропетровський обласний інститут
підсхіддипломної педагогічної освіти»
(Україна, Дніпро), lavrovalarisao@gmail.com

КАТЕГОРІАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДУХОВНОГО В ЛЮДИНИ

Розглянуті питання духовного розвитку людини у контексті удосконалення методології дослідження та категоріального апарату філософії освіти. На основі використання системної та компаративістської методології, поєднання підходів соціальної філософії, філософії здоров'я та філософії освіти розкрито малодосліджений аспект проблеми, пов'язаний з визначенням методологічних засад розгляду та конкретних особливостей духовного менту особистості. Показано неоднозначність взаємовідношень таких аспектів сутності людини як «духовне», «душевне», «психічне». Обґрунтовано пріоритетність духовного виміру розвитку людини у процесі її становлення по відношенню до психічного, душевного та тілесного.

Ключові слова: філософія освіти, людина, духовне, душевне, психічне, тілесне, саморозвиток.

Духовний світ людини є чи не найбільш досліджуваним предметом за всю історію філософської думки. При цьому для аналізу даного феномена використовується низка понять, різних за своїм змістом та спрямованістю. У межах різноманітних підходів існує і термінологічна невизначеність відображення тих чи інших аспектів духовного світу людини у понятійному апараті. Це актуалізує проблему аналізу та розмежування філософських понять, що репрезентують зміст феномену духовного у людини.

Проблема понятійної визначеності духовного світу людини аналізується у роботах М. Бердяєва, Є. Казакова, С. Франка, В. Франкла та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних філософів. При цьому, як правило, акцентується проблематика власне категорії духовного у різноманітних іпостасях (дух, духовність, духовне тощо). Взаємозв'язок поняття духовного з іншими поняттями, які використовуються для відображення духовного життя людини, залишається поза належної уваги дослідників. Відтак постає проблема визначення взаємозалежності понять «духовне», «душевне», «психічне» у контексті відображення ними духовного світу людини.

Традиційно найбільш поширеним терміном для дослідження духовного світу людини є «духовність». Як вказує відомий дослідник проблеми В. Франкл, «духовність людини є не просто її характеристикою, а особливістю, що конститує: духовне не просто властиве людині поряд з тілесним і психічним, що властиві і тваринам. Духовне – це те, що відрізняє людину, що властиве тільки їй, і їй одній» [8, с. 93].

Сучасними вітчизняними вченими духовність ототожнюється з розвитком інтелекту, формуванням світогляду, переконань, із принципом саморозвитку й самореалізації особистості. Видатний дослідник сучасних антропологічних проблем у контексті універсалістських підходів М. М. Моїсєєв вважає, що вищий ступінь духовності проявляє колективний інтелект Людства. При цьому «той феномен, який ми називаємо духовним світом, не може бути зрозумілим без синтезу власного «Я» людини і певної загальної абстрактної «високої» ідеї. Відсутність загальних ідей, єдиної мети або віри приводить до бездуховності

й моральної деградації суспільства...» [6, с. 9]. Духовність не може бути вродженою, але, будучи родовою людською якістю, відтворюється у процесі життєдіяльності завдяки трансляції духовних цінностей і моральних норм попередніми поколіннями.

Найбільш акцентовано духовне характеризується як сутність людини, а духовність – як її родова риса у релігійно–трансцендентальних підходах. При цьому з теологічних позицій духовність найчастіше розглядається як внесення Духу в людину, що здійснюється завдяки її зв'язку з Творцем. Філософи релігійного спрямування наголошують на тому, що сама людина є носієм Духу. Так, М. А. Бердяєв підкреслював, що з духовністю пов'язане глибинне «я» людини. На його думку, дух виражає свою реальність через людину, вона є маніфестацією духу, і свідомість та самосвідомість людини пов'язані з духом. Саме духовність, що йде із глибини, і є тією силою, що утворює й підтримує особистість у людині. Тобто об'єктивізація духу проявляється в духовності, а духовність є вищою якістю, цінністю, та досягненням людини [2]. У філософській і педагогічній літературі (М. Монтень, І. А. Льїн, В. А. Сухомлинський, С. Франк, В. Франкл та інші) саме через термін духовності визначаються найвищі духовно–моральні якості людини. Це любов і добро як основа духовного; віра і надія як основа життєвих прагнень; мудрість і справедливість; краса й височина діянь і помислів; совість і сором; гідність і честь; працьовитість і безкорисливість; мужність і доблесть; жаль і милосердя; терпимість і служіння; відповідальність за себе й інших, відповідальність за природу; турбота про досягнення щастя й благополуччя не тільки для себе, але й для іншого.

У сучасних умовах трансцендентна інтерпретація духовності стає і складовою наукового аналізу духовної сфери людини внаслідок інтегративних процедур метапарадигмального характеру у межах постнекласичного раціоналізму. Відтак духовність постає і як «вищий рівень розвитку й саморегуляції зрілої особистості, коли основними орієнтирами її життєдіяльності стають неминущі людські цінності», і як «орієнтованість особистості на дії на благо навколишніх, пошук її моральних абсолютів», і як «спряженість людини у своїх вищих прагненнях з Богом» [4, с. 277]. Таким чином, у межах сучасних наукових, філософських та релігійних підходів формується певне синтетичне розуміння духовного, що поєднує як розуміння духовної сутності людини, так і її причетності до певного трансцендентного світу духовних цінностей та духовного абсолюту. Таку об'єктивізовану синтетичну духовність дуже часто розуміють як моральність, що вже безпосередньо визначає духовні якості людини.

Поряд з поняттям духовного для характеристики внутрішнього світу людини дуже часто використовується поняття душевного, що виводиться з поняття «душа». Сучасні філософські інтерпретації душевного безпосередньо кореняться у «філософії життя» і ґрунтуються на виділенні з родової категорії «життя» у дихотомічному взаємозв'язку з поняттям «світ». Гносеологічно взаємодія по лінії «душа–світ» визначається дихотомією «внутрішнє – зовнішнє», відтак категорія «душа» відповідно «душевне» позначає

внутрішнє буття людини на відміну від її зовнішнього буття – «світу». Відтак духовне набуває вигляду душевного, того, що становить внутрішній світ людини, відмежовуючи його від зовнішнього світу. Душевне становить власний суб'єктивний світ людини, відмінний від її зовнішнього буття, у духовному сенсі він є досить автономним, зовсім не будучи просто відображенням зовнішнього. Власне, людське буття і характеризується як таке тільки тоді, коли відбувається відокремлення внутрішнього душевного від зовнішнього світу.

Між духовним та душевним як вимірами внутрішнього світу людини є принципові відмінності. Духовне є внутрішньою стороною душевного життя, проте у абсолютно–трансцендентному вимірі духовне включає дух і душу як свої внутрішні розрізнення. Душа проявляється частиною абсолютно–духовного, у найбільш розвиненому своєму вимірі зливаючись із ним, проти у душевно–тілесних своїх аспектах відчужуючись від нього аж до протистояння. Духовне в душі утворює субстанціональну основу самого буття душі, і будь–які виміри душі є похідними цього первинного сполучного єдності, що задає його безперервність і цілісність. Духовне виступає як актуальність нескінченного буття, що має стосовно душевного сутнісно–направляючий характер. Душевний світ людини знаходиться у сьогоденні і обмежений просторово–часовими вимірами, у той час як духовне досягає суще і йому властиво іманентне собі буття.

Постнекласична інтерпретація сутності людини дає підстави стверджувати, що в основі її духовної іпостасі лежать трансцендентні сили, «трансцендентний життєвий процес». Трансцендентний вимір людини не просто відображає певну буттєву реальність, а сам є реальністю, тією частиною духовного, буття якого розвертається з боку душі. Духовно–трансцендентне єманентно життя для людини, і духовне виступає як абсолютне, щодо якого життя душі проявляється потенцією. Через звільнення від зовнішнього, душевний розвиток людини утверджується як рух від матеріально–відчуженого до себе духовного як «чистого» буття.

Піднесена своїм духовним змістом душа щодо життя людини виступає як сутнісне. Душа є внутрішня сторона життєвого потоку, «внутрішнє життя», сутність людського життя, та активна сторона людської сутності, що направляє її життя як процес вічного становлення, самотворення, самоактуалізації. Відтак душа й життя людини співвідносяться як «сутність» і «здійснення», і життя виступає як «вираження душі», її прояв. Усі людські твори впливають із душевного життя і його зв'язку із зовнішнім світом. Життєвий потік проявляється як процес здійснення людини, спрямований до усе більш повного адекватного вираження душевного.

У зв'язку з цим у межах гуманістичних філософських підходів акцентується властива душі цілісність, прагнення до безперервної творчості; взаємозв'язок з тілесною й трансцендентною реальністю; існування її як однорідного процесу внутрішньо розрізненого й взаємозалежного. Душа розглядається як гранична, неподільна сутнісна основа людини, що виражає своєрідність людського життя в найбільш концентрованому вигляді, інтегруюче її в єдине ціле, виходячи з того, що душевний світ – це і є ми самі.

Саме у межах душевного сфальцьований зв'язок неосяжної нескінченності, повноти, актуальної прозорості і єдності абсолютно–духовного буття з обмеженістю, роз'єднаністю й мінливістю емпірично–матеріального буття. Будучи єдністю центральної духовно–формулою інстанції душевного буття з формованою нею стихією душевного, душа виявляється суб'єктом не тільки щодо тілесного життя, але й щодо самого душевного життя як потенційного буття, що виступає в цьому випадку об'єктом.

Таке розуміння духовного ставить проблему взаємодії в людині душевного та психічного. Хоча у багатьох дослідженнях психічне дуже часто прирівнюється до душевного, між ними є істотна різниця. Звуження душевного до психічного є відображенням натуралістичного потягу до пояснення внутрішнього життя людини на основі певних тілесно–речових переживань і відносин. Психічне відображає душевне у його тілесних детермінантах, «душу без метафізичних атрибутів» [3, с. 86]. Ототожнення психічного та душевного є однопорядковим з ототожненням метафізичного до фізично–матеріального. Трансформована у межах психічного душа стає чинником адаптації до середовища, своєрідна матеріалізація душі перетворює її в одну з іпостасей існування тілесного.

Слід сказати, що в цілому подібна тенденція психічної інтерпретації душі з наростанням в ній фізично–тілесного компонента суперечить духовно детермінованій логіці саморозвитку людини що спирається на метафізацію душі і її перетворенні в самодостатнє ціле, наростання трансцендентності, автономності душі, що у граничному вигляді реалізується у різноманітних концепціях душевного безсмертя. Проте реально, очевидно, в один і той же час існує не лише різне розуміння рівня тілесної детермінованості душі «психікою», а й наявність людей з різним душевним розвитком. Одночасно живуть і люди з «тілесною душею», що повністю інтерпретуються у межах психіки, і з душею метафізично–трансцендентальною.

На нашу думку, основна відмінність душевного від психічного полягає в універсальності першого. Душа людини є багатогранною, оскільки увесь зовнішній світ – як матеріальний так і нематеріальний, якщо він створений людиною, є втілення її душі. Душа людини лише у вузькому сенсі може розглядатися як її внутрішнє нематеріальне життя, у широкому сенсі, як об'єктивованний феномен, душа представляє собою увесь продукований людиною зовнішній світ. Будь–яке життя людини, як духовне, так і матеріальне, є проявом життя її душі у тій чи іншій формі, тому душа включає в себе все людське за своєю суттю – як матеріальне, так і духовне, як внутрішнє, так і зовнішнє, і саме у цьому сенсі розумів її Аристотель, вказуючи, що «душа є все суще» [1, с. 439]. Тому, досліджуючи всі прояви людського життя, ми у будь–якому випадку маємо справу з душевним, що репрезентується у будь–якому феномені людської культури, на відміну від психічного, що явно не може вважатися однопорядковим культурі феноменом.

У широкому сенсі, людська душа – це увесь світ людського. Увесь світ людини є одним з вимірів людської душі, і у цьому розумінні і тілесне, і психічне

є вимірами людської душі. Саме душевне, а не психічне, слід розглядати як дихотомічну пару при аналізі буття людини стосовно його тілесно-матеріального виміру. Душа на відміну від тіла не обмежена просторово-часовими рамками, взаємодіє як із трансцендентним, так і іманентним; як з минулим, так і з вічним; як з реальним, так і з уявленим. Психічне не може розглядатися як певна опозиція матеріально-тілесному в силу його вузької функціональності, в основі якої лежить прагматично вмотивована оптимальна адаптація людини до умов, способу життя, самої себе. Психічне може розглядатися як частина душі, призначена для оптимального вибудовування людиною взаємодії із зовнішнім світом, рефлексії цієї взаємодії, її коректування. Відтак психіка є проявом достатньо матеріальних вимірів душевного, вона реалістична, доцільна, занурена в сьогодення, іманентна фізичному світу, у той час як душа у своїх вищих проявах є трансцендентною, і ґрунтується на рефлексуванні метафізичного.

Якщо говорити про взаємовідносини понять духовного, душевного, психічного, тілесного, у межах яких описується сутність людини, то найбільш поширеним сьогодні є саме отожднення душевного та психічного. Деякі автори пов'язують це зі специфікою науково-матеріалістичного розвитку індустріального суспільства ХХ століття [7, с. 91] та прагненням учених «усе більш точно й строго підійти до дослідження душі» [3, с. 88]. Проте ми вважаємо, що редукція душі до психіки є явищем циклічним, пов'язаним з еволюцією людського суспільства і відповідно системою цінностей і розумінням сутності людини, мірою в ній духовного. Використання психологічних підходів для пояснення душевного життя людини є проявом матеріалістичної трансформації людського суспільства, домінування в його аксеологічній сфері матеріалістично-гедоністичних прагнень та споживачьких сенсожиттєвих пріоритетів. Певною мірою можна говорити про це як про циклічне явище, коли відбувається підміна високих духовних цінностей матеріальними і людина трансформує свою сутність з душевно-духовної на психічно-плотську. Низка дослідників аналізує цей процес як один з вимірів цивілізаційного розвитку, вважаючи, що «редукція душі до психіки є наслідок і вираження перетворення людини культури в людину цивілізації» [5, с.209].

Найбільша небезпека при цьому полягає у тому, що процес життєдіяльності людини починає домінувати над визначенням сенсожиттєвих його основ. За засобами життя втрачається його мета, і людина концентрується не на цілях життя, а на формах його здійснення, не на спрямуванні думок та цінностей, а на ефективності пізнавальних процесів, не на відборі та формуванні власного духовного світу, а на обробці максимальної кількості інформації. І у цьому випадку життя людини втрачає своє вище призначення, моральні орієнтири буття.

Таким чином, при визначенні понятійної репрезентації духовного життя людини найбільше значення має категорія «душа», яка відображає людську атрибутивність внутрішнього та зовнішнього світу. Матеріально-тілесне та духовне є іпостасями душі, від їх співвідношення залежить характер душевного життя людини. Духовне надихає людину до саморозвитку, до

зростання її можливостей, концентрація на матеріально-тілесному звужує можливості до реалізації сутності людини. Редукція душевного до психічного є однією з найбільш поширених форм конститування тілесного як домінуючого начала в людині і веде до трансформації людини з трансцендентно-метафізичної сутності в матеріалістичну систему з антиентропійною функцією, що приводить до викривлення духовної сутності людини.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т.1. / Аристотель. – М.: Мысль, 1975. – 550 с.
2. Бердяев Н. А. О назначении человека / Н.А.Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
3. Братусь Б. С. Психология – наука о психике или учение о душе? / Б.С.Братусь // Человек. – 2000. – №4. – С.81–93.
4. Закирова А. Ф. Педагогическая герменевтика: монография / А. Ф. Закирова. – М.: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2006. – 277 с.
5. Казаков Е.Ф.От души к психике / Е.Ф. Казаков //Вестник Кемеровского государственного университета. – 2015. – №2–4(62).– С.206–209.
6. Моисеев Н. Н. Восхождение к разуму: лекции по универсальному эволюционизму и его приложениям/ Н.Н.Моисеев. – М.: Международный независимый эколого-политологический университет, 1995. – 176 с.
7. Франк С. Л. Предмет знания. Душа человека // С.Л.Франк. – СПб.: Наука, 1995. – 620 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйсмана / В.Франкл.– М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

References

1. Aristotel'. Sochinenija: v 4 t. T.1. / Aristotel'. – M.: Mysl', 1975. – 550 s.
2. Berdjaev N. A. O naznachenii cheloveka / N. A. Berdjaev. – M.: Respublika, 1993. – 383 s.
3. Bratus' B. S. Psihologija – nauka o psihike ili uchenie o dushe? / B. S. Bratus' // Chelovek. – 2000. – №4. – S.81–93.
4. Zakirova A. F. Pedagogicheskaja hermenevtika: monografija / A. F. Zakirova. – M.: Izdatel'skij dom Shalvy Amonashvili, 2006. – 277 s.
5. Kazakov E. F. Ot dushi k psihike / E. F. Kazakov // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2015. – №2–4 (62). – S.206–209.
6. Moiseev N. N. Voshozhdenie k razumu: lekciï po universal'nomu jevoljucionizmu i ego prilozhenijam / N. N. Moiseev. – M.: Mezhdunarodnyj nezavisimyj jekologo-politologicheskij universitet, 1995. – 176 s.
7. Frank S. L. Predmet znanija. Dusha cheloveka // S. L. Frank. – SPb.: Nauka, 1995. – 620 s.
8. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla: sbornik / per. s angl. i nem. D. A. Leont'eva, M. P. Papusha, E. V. Jejdmana / V. Frankl. – M.: Progress, 1990. – 368 s.

Lavrova L. V., PhD, associate professor, categorical representation of spiritual in humans, Head of Department of Education and Culture of Health in Dnipropetrovsk Regional Institute of Postgraduate Education (Ukraine, Dnipro), lavrovalaris0@gmail.com

Categorical representation of the spiritual in man

The questions of spiritual development in the context of improving the human research methodology and philosophy of education categorical apparatus are considered. On the basis of systematic and comparative methodologies, approaches combining social philosophy, philosophy of health and philosophy of education reveals unexplored aspect of the problem associated with definition of review methodological principles and specific characteristics of individual spiritual mode. Its showing ambivalent nature of relationships such aspects of human nature as «spiritual», «emotional», «mental». Its grounded prioritize spiritual dimension of human development in the process of its formation in relation to the mental, emotional and physical.

Keywords: philosophy of education, people, spiritual, emotional, mental, physical, self-development.
